

Hamdi Tayfur, Cemaat Diktatörlerinin Psikanalizi,

İstanbul: Mana Yayınları, 2012, 221 sayfa.

Doç. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU¹

İnsan özgür iradeye sahip fakat zindanlara kapatılmış veya kendi kendini zindana kapatmış bir varlıktır. İslam dünyasındaki din ve mezhep algılarını, peygamber algısını, sahabe ve ilk dönem Müslümanlığı algısını, tarihte yığınla üretilen din algılarını, ilahi kitap olarak Kur'an algısını, lider kültürünü, cemaat ve tarihatları vb. günümüz Müslümanlarının özgür iradeleriyle doğru karar vermelerini engelleyen zindanlar olarak tanımlayan Hamdi Tayfur, kitabındaki amacının bu zindanların insanları mahkum ettiği tasavvurları yıkmak olduğunu belirtiyor, ardından da yıkılan her tasavvurun yeni bir tasavvur inşası olduğunu vurguluyor.

Eser konu bütünlüğü açısından birbiriyle çok irtibatlı görünmeyen, ama yukarıdaki amaç açısından birbirini tamamlayan iki temel kısma ayrılabilir. İlk kısımda Tayfur cemaatlerin yapısal özelliklerindeki akıl dışılıkları ve cemaat diktatörlerinin psikanalizini ele alıyor. İkinci kısımda ise önce Cahiliye'den İslam'a siyasette değişen ve değişmeyenleri, dört halife döneminde ortaya çıkan muhalefetin sebeplerini ve devamında dört halifenin her birinin dönemindeki muhalif hareketleri ele alıyor, son olarak da İslam siyaset düşüncesinde ilk devrimci ekol olarak haricileri değerlendiriyor.

Cemaatlerin yapısal özelliklerindeki akıl dışılıkları ele aldığı bölümde Tayfur, konuyu her toplumda karşımıza çıkan cemaat ve grupların düşünme üzerindeki olumsuz tesirleri olarak sınırlandırıyor, fakat bunların davranışlarının içinde buldukları toplumun bazı özelliklerinin sivrilmiş örnekleri olduğunu da vurguluyor.

Cemaatlerin ortaya çıkışının birçok nedeni vardır, bunların detaylıca burada zikredilme gereği yoktur. Ama Tayfur'un modern dönemlerde cemaatlerin ortaya çıkmasına etki eden nedenlerle ilgili formülasyonu zikre değerdir: "Örseleme+hoşnutsuzluk+endişe+ideal geçmişin gelecekte yeniden inşası için hareket". Bu nedenlerin mevcudiyeti şartların olgunlaştığının işaretidir. Bu şartların

---

¹ Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Öğretim Üyesi

mevcudiyetinde yetenekli bir lider harekete geçip yeni bir cemaatin ortaya çıkmasını sağlayabilir.

Tayfur'a göre, Batı karşısında birkaç asırdır yaşanan olayların ortaya çıkardığı örselenme günümüzdeki tüm İslami cemaatlerin oluşumunun veya eskiye dayanan dini yapıların canlanmasının ortak kaynağıdır. Yazara göre, liderler cemaatlerini oluştururken bu örselenmelerden kaynaklanan psikolojik genleri manipüle ederek cemaatlerine eğilimi artırırılar. İdeal geçmiş özlemi duygusu ile doğrudan ilgili olan şu anki durumdan hoşnutsuzluk da liderler tarafından manipüle edilir. Çünkü örselenme ortadan kalksa bile hoşnutsuzluk devam etmelidir ki cemaatlerin varlık sebebi ortadan kalkmasın. Örselenmeye neden olan olayların sürekli tekrar edeceğine dair duyulan korku, hoşnutsuzluğa eşlik eden diğer bir duygu olan endişeyi doğurur. Bu endişenin yersiz olduğunu gösteren her türlü iyiye gidiş, çoğunlukla komplocu kafa yapısına sahip cemaat mensuplarınca komplocu yorumlarla geçersiz kılınır. Bu komplocu yorumların kaynağı da cemaat liderleridir, çünkü iyi gelişmeler cemaatin varlığına en büyük tehdittir. Bütün bu faktörleri tamamlayan ideal geçmiş özlemi tüm dertlerden kurtulmanın tek yoludur. Gerçekte var olmayan bir ideal geçmiş, cemaatler tarafından oluşturulup yüceltilir ve gelecekte ulaşılması gereken bir ideal olarak cemaat mensuplarının önüne konulur. Bu tarz psikolojinin yaygın olduğu toplumlarda liderler peşlerine insan sürüleri takmakta zorlanmazlar.

Tayfur'a göre yukarıda sayılan nedenler insanların bazılarının niçin cemaatlere koşarak gittiğini de açıklar. Bunlara ilaveten yazar, sorumluluktan kaçarak topluluk sorumluluğuna dahil olma, kişiliğini gizleme amacına dönük eşitlik arzusu, yeteneksizlik, zayıf toplumsal bağlar, güçsüzlüğün telafisi, prestij ve menfaat sağlamak, fanatikliğin tatmini, paranoyaklık, nevrotik hastalıklar gibi pek çok nedenin de cemaatlere katılmada önemli birer etken olduğunu belirtiyor.

Yazar'a göre cemaat adayı, liderin veya cemaat davetçilerinin etkili bir tebliğine muhatap olur. Aday dine davet ediliyormuş görüntüsü altında cemaate davet edilir. Bu davet yöntemi akıl dışı birçok unsur içerir. Örnek vermek gerekirse, cemaatin varlığını tehdit eden veya cemaat elemanlarının kafalarını bulandıran, farklı cemaatler veya şahıslar söz konusu cemaatin bir numaralı düşmanı ilan edilir. Bu düşmanlık mitoz bölünme sonucu ortaya çıkan ve özde birbirlerinden hiç farkı olmayan iki cemaat arasında daha da şiddetlidir. Bu mücadelede İslami ve insani hiçbir ilkeye riayet edilmez. Rakiplerin tüm kirli çamaşırları ortaya dökülür ve cemaat liderleri bu kirli psikolojik savaşın gizli yöneticileridirler. Bu kirli savaşta isimlerinin zedelenmesini istemediklerinden, kalemşorlarını kullanırlar.

Tayfur'a göre cemaat yapılanmalarının en bariz özelliği merkezîyetçiliktir. Cemaatte lider ve üst kademedeki mensuplar cemaat mensuplarının her şeyini merkezden kararlaştırıp yönetirler. Cemaat mensupları da yukarıdan gelen kararları "Niçin?" diye sormadan uygularlar. Mensuplar yapılması gereken eleştirileri 'grup düşünmesi' tutumu neticesinde dile getiremezler, aksine 'bir hikmeti vardır' mantığıyla meşrulaştırmaya çalışırlar. Bu kolektiflik tek tipleşmeye ve şahsiyetlerin grupta eriyerek yeteneklerin yok olmasına neden olur. Yazar'a göre insanın kendi özünü reddedip kolektif bir toplulukta aynı tip şahsiyetlerden birisi olması, bir tür kişisel sorumluluktan da sıyrılıştır. Topluluk içinde asimile olmuş bireyin yeteneklerinin açığa çıkması mümkün değildir, bu istenen bir şey de değildir. Cemaatler içerisinde görev dağılımlarında yetenekler asla göz önünde bulundurulmaz; görev dağılımını belirleyen ilke cemaate sadakattir. Bu nedenle yetenekli insanlar cemaat içinde huzursuzdurlar, bu huzursuzluğun nereye varacağını ise diğer şartlar belirler.

Tayfur'a göre her İslami cemaat kendisinin mutlak gerçekliğin sahibi olduğunu iddia eder. Her cemaat öğretisinin Kur'an'a, sünnete, ilk dönem uygulamalarına ve tarihteki örnek şahsiyet ve âlimlerin yorumlarına dayandığını iddia eder. Fakat bütün bu dayanaklar cemaatin kendi metodolojisi içinde yeniden biçimlendirilmiştir, dolayısıyla deliller cemaat öğretisi için bir şey ifade ediyorsa anlamlıdır. Cemaat öğretilerinin bir diğer önemli özelliği de mantıktan öte duyguları muhatap almalarıdır. Cemaat zihniyetinden kurtulup nesnel bir yaklaşımla bu öğretileri değerlendirenlerin, bu duygusallığın bir tür bağınazlık ve fanatiklik ürettiğini, bu tür zihniyete sahip insanların da aslında hastalıklı kişilikler olduğunu kavrayacaktır. Yazar'a göre sormak, sorgulamak ve kuşku duymak güvensizliğin değil özgüvenin; körü körüne imana davet eden mutlakçı öğretilere sahip olmak ise güvensizliğin işaretidir.

Tayfur'a göre cemaatler körü körüne imanın neticesinde oluşan bu güvensizliğe karşı güvenli kılmak adına mensuplarını toplumdan koparıp, toplum içinde kapalı yapılar içinde yaşatarak çözüm bulmaya çalışırlar. Oysa doğası gereği sosyal bir varlık olan insan için bu çözüm sağlıklı bir çözüm değildir. Yazar'a göre aile bağları güçlü sağlıklı kişilerin cemaatlerin oluşturduğu grup yapılanmalarındaki bağlara ihtiyaçları yoktur. Çünkü onlar bu duyguları aile bağları ile tatmin ederler. Bu tür kişiler yalıtılmış grup ilişkilerine tahammül edemezler. Bu nedenle dindar veya din dışı tüm grup ve cemaatler, bilinçli veya bilinçsiz, aileyi kendilerine rakip olarak görürler. Çünkü liderin peşinden gidenler başkalarına da bağlılık taşıyorlarsa, lider onlar üzerinde yetkisini tam olarak kullanamaz.

Kurtuluşa ermenin sadece kendi mensubu buldukları cemaat vasıtasıyla mümkün olduğuna inanmak, dolayısıyla tüm dünya için kendi seçilmiş gruplarını son şans olarak görmek ve tüm dünyanın sonunda kendi gruplarına katılarak kurtuluşa ereceğine inanmak, diğer birçok dini gelenekteki cemaatler için olduğu gibi, İslami cemaatler için de temel ilkelerden biridir. Tayfur'a göre cemaatlerin güya ayet ve hadislerle desteklenmiş bu "dini yeryüzüne hakim kılma metodu" günü anlamaktan ve güncel şartlara uymaktan uzak bir ütopyadır. Cemaatler "öncü cemaat", "örnek nesil", "Kur'an nesli", "altın nesil", "gureba", "mücahitler", "fedailer" vb. gibi isimlerle oluşturdukları grupları bu ütopyanın peşinden sürüklemektedirler. Bu ütopyaya inanmayanları da ötekileştirmektedirler. Yazar'a göre, diğer grupları küfür veya sapkınlıkla itham etmek bazı İslami cemaatlerin hastalıklı bir özelliğidir.

Cemaatlerdeki grup içi hiyerarşiye yukarıda değinmiştik. Tayfur'a göre gruplar oluşurken grup lideri seçmez, lider grubunu seçer. Artık lider etrafındaki küçük azınlık tarafından üretilen bilgi, fikir ve buyruklar hiyerarşik olarak en alttaki grup üyesine doğru iletilir. Liderin etrafındakiler faydalı fikirler üretmekten çok, liderin hoşuna gidecek fikirler üretmeye, çoğunlukla da liderin fikrini sezinlemeye çalışırlar. Cemaatin gerek içe dönük, gerek dışa dönük bu tür ilişki yapısı "grup paranoyası" durumunu doğurur. Bu paranoya da grubun varlığının devamı için önemli bir faktördür.

Tayfur'a göre cemaatin varlığını koruma dürtüsü, normal ilişkilerde ahlak dışı kabul edilen bazı davranışların grup merkezli yeni normlar üretilmesiyle ahlaki davranışlar haline dönüştürülmesine neden olur. Dolayısıyla normal şartlarda ahlaki hassasiyete sahip bir insan cemaat mensubu olunca, aldığı bu yeni ahlak aşısı ile her türlü ahlaksızlığı yapacak bir insana dönüşür.

Cemaatlerin ekonomik ilişkileri de ayrı bir inceleme konusudur. Bazı cemaatler devasa mal varlığına sahiptir ve bunun kontrolü ve resmi mülkiyeti çoğunlukla liderin veya yakın çevresinin tekelindedir. İhtiraslara ve inanılmaz tutkulara sahip cemaat liderleri, kendi tutkularına dava ve ideoloji süsü verirler, cemaatin ekonomik problemlerini çözmek için şirketler kurdururlar ve faaliyetler yaptırırlar. Cemaat mensupları da bu şirketlere ya madden ya da boğaz tokluğuna çalışarak destek verirler. Tayfur'a göre bu tip ekonomik yapılanmaların cemaatin genel menfaatine fayda sağladığı pek görülmemiştir; bu yolla liderler kendi tutkularını tatmin ederler.

Tayfur İslami cemaatlerin başarısızlığı asla sorgulamadığını, çünkü bu dünyada ne olursa olsun, ahirette üstünlüklerinin ortaya çıkacağına inanan bir zihin yapısının, bu dünyada başarısızlığın sebeplerini araştırıp bundan ders çıkarıp ileriye doğru buna göre tedbirler almasının beklenemeyeceğini belirtiyor.

Cemaat yapılanmalarındaki akıl dışılıklara dair Tayfur'un zikrettiği son örnek aforoz mekanizmasıdır. Grup içi cezalandırmanın en sert şekli uyumsuz mensubun cemaat içinde ilişkilerinin sınırlandırılması yoluyla uygulanan grup içi aforoz veya mensubun tamamen grubun dışına atılması yoluyla gerçekleştirilen aforozdur. Bu ikinci tür cemaatin sırlarının dışarı çıkmasına neden olacağı için tercih edilen bir yöntem olarak görülmez.

Bu analizlerin ardından Tayfur cemaat lideri ve diktatörlük ifadelerinin bir arada kullanılabilip kullanılamayacağını tartışıyor. Yazar'a göre cemaatlerin lider seçmediğini, liderin cemaati seçtiğini yukarıda ifade etmiştik. Burada İslami cemaatlerin en büyük ironisinin, seçime dayalı olduğunu iddia ettikleri Raşit Halifeler dönemi ile saltanata dayalı olduğunu iddia ettikleri sonraki dönemleri birbirinden keskin çizgilerle ayırıp birincisini överken, kendi yaptıklarının saltanat döneminden dahi daha katı bir liderlik yapısına sahip olması olduğunu vurguluyor. Çünkü yazara göre Emevi sultanları kılıç zoruyla bile olsa biat alırlarken, cemaat liderleri böyle bir şeye tenezzül dahi etmezler. Bu liderlerin seçip oluşturduğu şura da sadece kendi kararlarının onay merciidir.

Tayfur'a göre liderleri lider yapan şey cemaat mensuplarındaki gönüllü kulluk psikolojisidir. Bu da insan doğasında olan bir şeydir. Kitleler ilginç bir şekilde gönüllü kulluktan gizli bir zevk alırlar ve liderler de bundan sonuna kadar yararlanırlar. Yazar'a göre bir toplumda yaygın olan "kahraman aşkı", büyük lider, büyük alim, büyük filozof söyleminin o toplumun akıldan ne kadar uzak olduğunun en büyük göstergesidir. Ona göre bu büyük adam edebiyatına olan ilgi ne kadar yaygınsa, toplum o kadar hastadır. Hastalıklı toplumlar ise liderlerini tüm iyiliklerin kaynağı olarak görürler ve yücelttikleri lider hakkında uydurdukları efsaneler ve menkıbeleri yaygın bir şekilde kullanırlar. Bu noktada lider, kendini yücelten cemaat mensuplarını aşağılayarak ve değersizleştirerek bir arada ve kendine bağlı tutar. Mensuplarını aşağılama taktiği liderlerin hitaplarında bolca kullandıkları bir yöntemdir. Her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmeyen cemaat mensubu da, bu psikolojik savaşın sonucunda kendisinin değersiz olduğuna, liderinin ise erişilmez bir dev olduğuna inanır ve böylece gönüllü kulluk bağı artık koparılması imkânsız bir bağa dönüşür.

Tayfur'a göre liderlerin hastalıkları bununla da bitmez. Megalomani, paranoya ve narsizm birçok liderde rastlanan en bariz hastalıklardır. Cemaat liderlerini bir tür diktatöre dönüştüren özellikler bunlarla da sınırlı değildir. Yazar bütün bu değerlendirmelerden sonra bütün cemaat liderlerini aynı kefeye koymakta, bazı liderlerin iyi işler yaptığını da teslim etmektedir. Ancak bu eserdeki asıl amacının cemaat tipi yapılanmaların bireyin düşünmesi ve kişilik özellikleri üzerindeki olumsuzluklara dikkat çekmek olduğunu vurgulamaktadır.

Tayfur eserinin ikinci kısmında, cemaat yapılanmalarının kendi metodolojileri çerçevesinde ürettikleri gerçek dışı asr-ı saadet anlayışının bir anlamda eleştirisini sunuyor. Klasik ve modern akademik kaynakların dile getirdiği, fakat cemaat yapılanmaları tarafından görmezlikten gelinen vakıaları okuyucuya hatırlatıyor. Peygamber'den sonra halife seçimindeki kabile asabiyeti bu vakıalara güzel bir örnek olarak verilebilir. Yazar'a göre İslam ümmetinin karşılaştığı ilk krizde üç ayrı hizip ortaya çıkmıştır: Evs ve Hazreç'ten oluşan Ensar grubu; Emevi destekli Haşimiler grubu; Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Ubeyde'nin başını çektiği küçük Kureyş kabilelerine mensup Muhacirler grubu. Yazar'a göre bu son grup liderleri arasında baştan itibaren gizli bir anlaşma olduğu izlenimi vardır. Hiç şüphesiz bu insanlar İslam'ın derin bir tesiri altındadırlar, ama oluşan hiziplerin kabilevi etkiyle oluştuğu inkâr edilemez. İlk iki halifenin uyguladıkları politikalarda da kabileler arası, özellikle de Kureyş içi kabileler arası, denge politikası güttükleri inkâr edilemez bir gerçektir.

Özel olarak asr-ı saadeti, genelde de bütün İslam tarihini cemaat yapılanmalarının ürettiği ütopya tarih anlayışının ürünü eserlerden değil, Tayfur'un dikkat çekmek istediği bakış açısı ile okumak, hem geçmişi hem de günümüzü daha sağlıklı anlamaya büyük katkı sağlayacaktır. Bu bakış açısıyla yetişen fertler, yukarıda sözü edilen psikolojik rahatsızlıklardan en alt seviyede etkilenecek ve sağlıklı bir toplumun yapı taşları olacaklardır.

Türk Toplumunun Kur'ân-ı Kerim Kültürü,

Murat Sülün, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2005, 267 s.

Şeyma Özdemir²

Bu eser, müellifin 2002 yılında tamamladığı Tarihi Yapılarda ve Günlük Hayatta Karşılaştığımız Ayetler Çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'in Türk Toplumunun Sosyo-kültürel Yaşamındaki Yeri (BAPKO-Sos-23/060700) başlığıyla Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu'na sunduğu projenin ağırlıklı kısmını kapsamaktadır. Proje ikiye ayrılarak "Türk Mimarisinde Kur'ân İktibas Geleneği" başlıklı 4. bölüm Sanat Eserine Vurulan Kur'ân Mührü (İstanbul: Bankasya Kültür Yayınları, 2006, 539 s.) adıyla; "Türk Toplumunun Kur'ân Kültürüne Giriş" başlıklı 1. bölüm, "Türkler ve Kur'ân Araştırmaları" adlı 2. bölüm, "Türk Toplumunun Kur'ân Algısı" adlı 3. bölüm ve "Türk Toplumunun Kur'ân Telakkisinin Analizi" başlıklı değerlendirme bölümü de, Türk Toplumunun Kur'ân-ı Kerim Kültürü adıyla neşredilmiştir.

² Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dördüncü sınıf öğrencisi

Türk Toplumunun Kur'an-ı Kerim Kültürü kitabında yazar, Türklerin Müslüman oluşlarıyla beraber hayatlarında geniş bir yer tutan Kur'an-ı Kerim'e verdikleri değeri, bu değerın doğal sonucu olarak Kur'an'ın Türk toplumunun sosyo-kültürel hayatına, edebiyatına, atasözleri ve deyimlerine nasıl etki ettiğini ve Türkler tarafından doğrudan Kur'an üzerine yapılmış çalışmaları ele almaktadır.

Eser önsöz, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Kitabın sistematik seyri içerisinde yazar, öncelikle Türklerin Kur'an kültürü hakkında genel bilgiler verecek okuyucunun zihninde belli bir tablo çizmiş, sonra bu kültürün halk ve aydın kitleesindeki yerini ayrı ayrı ortaya koymuş ve Türk toplumunun Kur'an çerçevesindeki yanlışlarını "mushafçı Kur'an algısı" adı altında tahlil ederek incelemiştir. Değerlendirme ve sonuç bölümleriyle de çalışma sonlandırılmıştır.

Eserin önsözünde Kur'an'ın Türkler için, Türklerin de Kur'an için önemine vurgu yapan yazar, Türklerin Kur'an'ı yaşam biçimi haline getirme hususundaki gayretlerine dikkat çektikten sonra, İslamiyet'in ve Kur'an'ın korunması için büyük çabalar sarf ettiklerini vurgulayarak, kitabın yazılış amacının bu etkileşimin sonuçlarını ortaya koymak olduğunu dile getirir.

Eserin "Türklerin Kur'an Kültürüne Giriş" başlığını taşıyan birinci bölümünde, İslamiyet'in Türk kültürüne etkisine vurgu yapılmaktadır. Bu etki öylesine büyüktür ki zamanla Türk kültürü İslam medeniyetinden kopuk bir şekilde tasavvur edilemez olmuş, Batı'da Müslüman ve Türk birbirinin yerine kullanılan kelimeler haline gelmiştir. Bununla birlikte Türklerin seküler sisteme geçmesinden sonra İslamiyet'e bakışları da değişmiş, hayatın her alanına etki eden din anlayışı, yerini saygı temelli ferdi bir din anlayışına bırakmıştır. Ayrıca yazara göre Türkiye'de devrimler İslamiyet'i yok etmemiş, din-devlet bileşimini yıkmış olsa bile zamanla batıl inançlardan arınmış daha sahih bir din algısının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bölümün devamında Türklerin Kur'an eğitimi 'dışyapısal özellikleri açısından' ve 'anlam ve tefsiri açısından' incelenmektedir. Yazar, Osmanlı'da talim-tecvid, mahâric-i hurûf derslerinin eğitimin her kademesinde verilmesinin yanında ihtisaslaşmak isteyenler için de dârukkurrâların bulunduğunu, bu kurumlarda hafızlık yapıldığını, aşere ve takribden icazet verildiğini kaydeder. Tefsir, Osmanlı medreselerinde en üst kademelerde okutulmuş, dâruhadîs ve dârukkurrâlar açılırken tefsir için ihtisas medreseleri açılmamıştır. Tefsir okutulan yerlerde ise Zemaşherî ve Beyzâvî'nin eserleri gibi zorlu metinler takip edilmiş, kısacası Kur'an bizzat kendisi olarak tedrisat konusu edilmemiştir. 1924'te medreselerin kapatılmasından sonra Kur'an eğitimi, imam-hatip okulları ve Kur'an kurslarında devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Kur'an'ın Türkçe mealine ve tefsirine

önem verilmiş, hadisler ve hutbelerin asıl kısımları halkın anlayacağı dile çevirtilmiştir.

Türkiye'nin laikleşme sürecinde rol alanların, eğitimlerinin her kademesinde Kur'an dersi almış aydınlar olduğuna işaret eden yazar, nasıl olup da bu insanların Kur'an'a yabancılaştıklarını sorgular. Ona göre, Kur'an ezberine ve kıraatine önem veren Mushafçı Kur'an algısı, zamanla Kur'an'ın anlamına yeterince önem verilmemesine yol açmıştır.

Kitabın ikinci ve asıl bölümünde Türk halk ve aydın kültüründe Kur'an-ı Kerim'in yeri incelenmiş, halk ve aydın ayrımı yapıldıktan sonra Türk halkının Kur'an'a yönelik davranış kalıpları tespit edilmiştir. Kur'an folkloru olarak değerlendirilebilecek bu bölümde yazar, Kur'an ve bayrağın Türk kültürünün en güçlü sembollerinden olduğunu, Türklerin Kur'an'ın üzerine bir şey koymama, Kur'an'ı açık bırakmama gibi hususlara dikkat ettiklerini kaydeder. Kur'an'a el basma, merasimlerde çeşitli vesilelerle Kur'an okuma/okutma, çocuklara Kur'an'da geçen isimler verme, Kur'an'la istihare ve tefe'ül yapma Türklerin Kur'an'a atfettiği değeri ortaya koyan davranış kalıplarındandır. Ardından yazar, Kur'an menşe'li atasözü ve deyimleri ilişkilendirilebilecek ayetlerle beraber verir ve Kur'an menşe'li sayılabilecek kavram, dua ve isimleri sıralar.

Kur'an ayetlerinde şifa aranmasını ayrı bir başlık altında uzun uzadıya inceleyen yazar, büyü'nün insanın gücünün yetmediği durumlarda simgesel olarak yapılan ve psikolojik rahatlama sağlayan bir uygulama olduğuna işaret eder. Türkiye'de bu konuda yapılan araştırmaların istatistiki sonuçlarını okuyucunun bilgisine sunar. Kur'an'a göre maddi alem ve ruhani alem arasında sihir veya din yoluyla bir irtibat gerçekleşebileceğini ve Şeytan'ın var olduğunu ama insan üzerinde yaptırım gücünün olmadığını belirtir. Oysa Türk halkına göre "Şeytan Allah'ın karşısında müstakil bir güç" ve insanın vital bünyesiyle sanki hiç alakası olmayan harici bir varlık gibidir.

Konuyla ilgili olarak, Bakara 2/275'te geçen الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَيْسِ ibaresini, Kiyâme 75/24-30. ayetlerde geçen مَرٌّ رَاقٍ ibaresini, Ra'd 13/31. ayetteki وَلَوْ أَنَّ الْجِبَالَ أَوْ قُطْعَتِ بِه الْأَرْضُ، أَوْ كَلِمَ بِه الْمَوْتَى بَلِ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا ibaresini ve en önemlisi de Bakara 2/102'deki مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ تahlil eder. Özellikle Rad 31'e verdiği şu mana dikkat çekicidir: "Keşke bir okuyuşla dağlar yürütülebilse veya yer yarılabilsen yahut ölümlerle konuşulabilse idi! Ne alakası var!.. Bütün bunları gerçekleştirecek buyruğu ancak Allah verebilir." Bu konuda Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakan yazar, onun öncelikli olarak hastalıklarda koruyucu hekimliğe önem verdiğini ve hastalıkların tedavisi için doktora başvurulmasını tavsiye ettiğini kaydeder. Ancak hem Hz. Peygamber'in

hem de sahabenin uygulamalarında tedavi amaçlı ‘rukye’ler okunduğuna da rastlanmaktadır. Hz. Peygamber’in cinlerle irtibat kurduğuna dair bilgi bulunmadığını, ona sihir yapıldığına dair hadisin ise bazı gerekçelerle kabul görmediğini ve bu olayın psikolojik bir rahatsızlık olduğunu söyler. Konuyla ilgili fıkıhçıların büyüye yaklaşımlarını ve büyü yapanların itikadi durumları hakkındaki görüşleri vererek bölüme son verir. Sonuç olarak, yazara göre fizikî-maddî rahatsızlıklarda ayetlerden şifa ummak Kur’ân ve sünnette kendisine bir temel bulmamaktadır. Bununla birlikte Kur’ân okumanın psikolojik rahatlama sağladığı da bir gerçektir.

Bu bölümün ikinci kısmında ise Türk aydınlarını, Kur’ân’a karşı takındıkları tavırlara göre tasnif etmiştir ki bunlar en temelde onu savunanlar ve eleştirenlerdir. İlk gruba Namık Kemal, Mehmed Akif, Ömer Rıza Doğrul gibi isimler girer. İkinci grubu ise Kur’ân’ın tertibini eleştirenler, modern dünyanın ihtiyaçlarını karşılayamadığını öne sürenler ve kendi görüşlerini Kur’ân’a söyletmeye çalışanlar olarak üç gruba ayırır ki Hüseyin Cahid, Cemil Sena gibi isimler bunlardandır.

Türk edebiyatında Kur’ân’dan ve hadisten iktibaslara örnekler veren yazar, Türklerin Kur’ân araştırmalarına yer vererek, bunu Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi açısından ikiye ayırır. Osmanlı devrinde müstakil tefsir çalışmaları pek yapılmamış, onun yerine özellikle Beyzâvî ve Keşşâf tefsiri gibi tefsirler üzerine şerh ve haşiye çalışmaları yapılmış, bu sebeple de tefsir geleneğinde yeni bir yol açılmamış, orijinal bir metot ortaya çıkmamıştır. Cumhuriyet döneminde ise İlahiyat fakültelerinin açılmasıyla birlikte Kur’ân üzerinde pek çok tez yapılmaya başlanmıştır. Yazar bu tezlerin hepsini derlemiş ve bunları ayet tefsirleri, sure tefsirleri, tefsir ilimleri gibi gruplar altında kitabında sıralamıştır. Ayrıca, Kur’ân meallerini, tefsirlerini, Kur’ân bibliyografyalarını ve fihristlerini, Kur’ân üzerine yazılmış makaleleri ve sunu tebliğleri de derlemiştir. Yazar, Cumhuriyet dönemini, halka inebilmek açısından Osmanlı’nın son devirlerine nazaran Kur’ân araştırmalarının altın çağı olarak nitelendirmektedir.

İzleyen bölümünde “Mushafçı Kur’ân algısı” dediği genel Türk yaklaşımını ele alan yazar, Kur’ân ve Mushaf kelimelerini birbirinden ayırt ettikten sonra böyle bir algının oluşmasının sebeplerini sıralar. En temel sebep, Kur’ân’ın Arapça metnine önem verilmesine karşın onu anlamının ve uygulamanın geri plana atılmasıdır. Mealler, elbette Kur’ân’ın kendisi sayılamaz, ancak Arap olmayanların onu anlamasının en kestirme ve sağlıklı yolu da meallerdir. Kur’ân’ı doğru anlamak için onun bir bütün halinde incelenmesi, Allah’ın Kur’ân’a paralel olarak kainat kitabı aracılığıyla da insanlarla iletişim kurmaya devam ettiğinin unutulmaması, dünya - ahiret dengesinin sağlanması gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Bütün bunlar çerçevesinde yazar son olarak Osmanlı Devleti’nin yükseliş ve

çöküş sebeplerini –Türklerin Kur’ân kültürüyle de ilişkili olarak- sıralar. Özet ve değerlendirme niteliğindeki sonuç bölümüyle de çalışma sona erer.

Bu eser, tefsir literatürü açısından önemli olmasının yanında Türk toplumunun kutsal kitaplarıyla ilişkilerinin tahlilini yapması hasebiyle sosyolojik ve antropolojik olarak da değerlidir. Türklerin Kur’ân çerçevesindeki örf ve adetleri, Kur’ân’ın Türklerin günlük diline etkisine dair kıymetli bilgileri içeren çalışmanın seyri içerisinde yazar, Türklerin davranış kalıpları hakkındaki tezlerini oluşturmak için Türk toplumundan canlı örnekler vermiştir. Bunlardan bazıları yazarın bizzat şahit olduğu olaylardır. Bazı görüşlerini ise bilimsel çalışmaların yanı sıra, gazete haberlerinden ve anı kitaplarından alıntılarla veya tarihi gerçeklerle temellendirmiştir.

Türk kültürünün Kur’ân’a yönelik davranış kalıpları, dilsel öğeleri ve edebiyatı açısından ele alındığı çalışmada, özellikle Kur’ân’ın etkilerinin görüldüğü atasözleri, deyimler gibi söz kalıplarının sıralandığı bölüm tarafımızca orijinal olarak addedilmektedir. Ayrıca, Türk aydın kültüründe Kur’ân-ı Kerim’in incelendiği bölümde İlahiyat fakültelerinde şimdiki dek yapılmış Kur’ân eksenli çalışmalar sıralanmış ve bu sayede ortaya orijinal bir Kur’ân bibliyografyası çıkmıştır. Böylece sadece Kur’ân tezlerinin değil, Kur’ân çalışmaları açısından kaynaklar kaynağı niteliğinde sayılabilecek çalışmaları bir arada bulma fırsatı sunulmuştur.

Bunun yanında eserin odaklandığı asıl konu gereği, bahsi geçen bölümde Kur’ân literatürü ortaya konulmakla yetinilmiştir. Bu literatürü değerlendirmeye tâbi tutmak ve bundan hareketle mevcut ihtiyaçları belirlemek, bu eserden yararlanarak yeni çalışmalar oluşturacak ilim taliplerine düşmektedir. Ayrıca atasözlerinin sıralandığı bölümde, ilişkili ayetlerin bir kısmında ilişki yönlerinin ve ayet meallerinin verilmeyişi de aynı sebepten kaynaklanıyor gibi görünmektedir.

Eserin ortaya koyduğu bir başka orijinalite ise yazarın “Mushafçı Kur’ân Algısı” dediği ve Türk toplumunun Kur’ân anlayışını ifade eden algıyı tahlil etmesidir. Buna göre Türkler, Kur’ân-ı Kerim’in daha ziyade zahiri yönüne yoğunlaşıp onu genelde sevap kazanma amacıyla okumaktadır. Yazar, bu algının sebeplerini ele almış ve bölümün sonunda bu algıdan kurtulup Kur’ân’dan nasıl daha fazla istifade edilebileceği konusunda bazı metotlar zikretmiştir. Bize göre bu bölüm, Türklerin Kur’ân’a yaklaşımının sebepleriyle beraber ele alınması ve bu yaklaşımdaki yanlışların düzeltilmesine yönelik tavsiyeler içermesi açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Kur’ân eksenli çalışmaların incelendiği bölümde Cumhuriyet öncesi dönem, Cumhuriyet dönemine nazaran kısa tutulmuş, bu dönemdeki çalışmaların genellikle şerh ve haşiye niteliğinde olduğu bilgisi verilmekle yetinilmiş, isimleri uzun uzadıya zikredilmemiştir. Bu dönemi halka inememesi sebebiyle eleştiren yazar,

Cumhuriyet dönemine ise halka inmek açısından “altın çağ” nitelemesi yapmıştır. Yazarın, Cumhuriyet öncesi dönem için yaptığı tespitlerde genelde haklı olduğu söylenebilse dahi, Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmaların halka ne kadar inebildiği de tartışma konusudur. Şu noktada, Cumhuriyet döneminde ortaya konan çalışma ve eserlerin Cumhuriyet öncesi dönemde ortaya konmuş eserlerden beslendiği ve -bir kısmı yeni bakış açıları getiriyor olsa da- bunların büyük bir kısmının yine Cumhuriyet öncesi dönemin devamı niteliğinde olup yeni ve orijinal metotlar geliştiremediği yönündeki kanaatimizi belirtmek isteriz.

Sonuç olarak gerek Tefsir literatürüne sağladığı katkı gerekse de sosyolojik tahlilleriyle literatürde önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz ve yakın zamanda güncellenerek yeniden okuyucunun istifadesine sunulacak olan bu eser, toplumumuzun, Kur’ân çerçevesindeki tutum ve davranışlarını incelemesi hasebiyle her İlahiyatçının faydalanabileceği önemli bir kaynak niteliğindedir.

Bir Vaizenin Günlüğü,

Fatma Bayram, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010, 256 s.

Arş. Gör. Ömer Faruk AKPINAR³

Bir dönemin sosyo-kültürel yapısının belirlenmesi, bir yörenin güzelliklerinin, adet ve geleneklerinin tanınması, bir mesleğin, kurumun tarihte geçirdiği değişimin izlenmesi, bir kişinin yaşamının ince ayrıntılarını ve hayat tecrübesinin neden ve sonuçlarının birinci ağızdan tespitinde önemli yeri vardır anı, günlük, seyahatname ve hatırat kitaplarının. Ortalama bir ömrün 60-70 yıl olduğu ve kişinin yirmili yaşlarından itibaren günlük notlar tuttuğu farz edilse hatırat kitapları 40-50 yıllık bir dönemin sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel, fizikî yapısı ile alakalı bilgiler sunar ilim dünyasına. Yüce Rabbin uzun ve dolu dolu bir ömür bahsettiği kullarının hayat hikâyelerinde bu süre daha da artacaktır. Tanıtımını yapacağımız kitap da bu tür eserlerden biridir.

Ülkemizde son zamanlarda pek çok hatırat kitabının yayınlanmış olması sevindirici bir husustur. Çok fazla popüler olmasa da sıradan bir kişinin, hayatı kendi bakış açısıyla yorumlayarak tuttuğu notların satır aralarında çok şey gizlenmiş olabilir. Gök kubbe altında uzun süreli devam edecek bir ses bırakan mümtaz simaların hayat hikâyelerinde ise daha çok hikmetin bulunacağı açıktır. Yılların İzi’nden, Yılların Özü’ne kadar Ali Ulvi Kurucu, Ahmet Muhtar Büyükçınar, Ali

³ Sakarya Ün. İlahiyat Fak. Hadis Ana Bilim Dalı, ofaruka@gmail.com

Fuad Başgil, Kazım Karabekir, Hayrettin Karaman, Abdullah Büyük, Ahmed İslamoğlu, Zeki Velidi Togan, Said Nursi, İsmail Karaçam, Roger Garaudy, Ahmet Coşkun, Abdullah Fevzi Efendi, Nureddin Boyacılar ve daha pek çok kişinin hatıraları belli bir dönemin resmini vermesi ve tarih ilmine kaynak teşkil etmesi yanında, ufuk açıcı birer rehberdir okuyanlar için. Gâh çehrelerde kısa tebessümlerle, gâh gözleri ıslatan duygularla, gâh gözlerin uzak bir boşluğa daldığı derin düşüncelerle okunan hatıralar berhayat olanlar için birer ibret vesilesidir aslında. Geçmiş ümmetlerin yaşamlarından dersler çıkarmaya teşvik eden Kitab'ın da bir isteği değil midir bu? 'Bana ne başkasının hayatından' düşüncesiyle hareket eden sözümona nemelazımcılar bu ibret fırsatından istifade edemeyenlerdir.

Bugün ilmî çalışmalarda muhtevasında yer yer abartılar bulunsa da Evliya Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nin bir kaynak olarak kullanıldığını unutmamak lazım. Yine özeldede sahabe ve veli zâtların, genelde her kesimden insanın biyografilerini bir araya getiren eserler, yani târîh ve tabakât literatürü, hem İslâmî ilimlerde hem de sair ulûmda vazgeçilmez birer kaynaktır. Bir şahsın biyografisinin kendi ağzından duyulmasının veya kendi kaleminden okunmasının yeri ise -her ne kadar "kültürümüzde insanın yaşadıklarını önemsemesi, kendinden ve yaptıklarından bahsetmesi hoş karşılanmaz" denilse de- daha başkadır. Sözelimi Osmanlı Saray hayatı hakkında, özellikle harem hayatı hakkındaki bazı bilinenlerin burayı ziyaret eden bazı kişilerce dışarıya tanıtıldığı bilinen bir husustur. Bizi, bize başkasının tanıtmasından daha garip ne olabilir ki! Bu sebeple son dönem Osmanlı saraya nedimelerinden Leyla Açba ile bir vesile ile sarayda muallimelik yapmış olan Safiye Ünüvar'ın hatıraları oldukça değerlidir.

Bu yazıda tanıtımı yapılacak eser ise, 1990'dan beri Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaize olarak çalışmakta olan Fatma Bayram Hoca Hanım'ın, farklı zamanlarda vaizemder.com'da yayınladığı hayatından bazı kesitleri ve meslek tecrübelerini içeren yazılarını düzenleyerek bir araya getirdiği Bir Vaizenin Günlüğü adlı kitaptır. Kitaba böyle bir çalışmayı neden yaptığını açıklayan bir girişle başlayan yazar, çocukluk yıllarından, ailesinden, zihninde iz bırakan yakın çevresinden, eğitim hayatından kısaca bahsettikten sonra vaizelik mesleğini seçme nedenini ve meslekteki tecrübelerini çeşitli kesitleriyle anlatıyor. Dinimizde ve kültürümüzde vaaz kültürü, vaizliğin diğer mesleklere göre konumu, vaiz/vaizede olması gereken özellikler, hitabet sanatının önemi, metodu ve özellikleri, vaaz edenin sorumlulukları, halk, aile, meslektaş ve amirlerle ilişkiler, meslek hayatında yaşadığı olumsuzluklar, edindiği tecrübeler gibi konuları eserde bulmak mümkün. Yazar bu konuları kendi hayat tecrübeleriyle bütünleştirerek yerinde tespitlerle işliyor ve resmi olsun olmasın bu mesleği icra edeceklerine yer yer tavsiyelerde bulunuyor.

Yazarın az da olsa mesleği dışındaki hayatından bazı kesitleri de okuyucuyla paylaşması da günümüz dünyasında oldukça hassaslaşan Müslüman bir aile yapısını ortaya koyması açısından son derece önem arz etmekte. Bu sebeple günlük hayattan kesitlerin sunulduğu bölümlerin sayısı biraz daha artırılabilir olsa gerek.

Günlüğün sonuna yazar, dinleyicileri tarafından oldukça rağbet gören bir konuşmasının metnini de ilave etmiştir. Aslında kitabın hacmini fazla zorlamayacak olsa bunun gibi birkaç konuşma metni daha esere eklenebilirdi. Bu ilaveler, sunuş tekniğini ve üslubunu veremese de bir vaazın araştırma sonucu nasıl hazırlandığını ve nasıl etkili bir dille anlatıldığını örneklemesi açısından önemlidir.

Her bir yazısına gençlik yıllarında beğendiği hikmetli sözleri derlediği defterinden konuyla ilgili bir vecize ile başlayan yazar, kitabı boyunca sade, anlaşılır bir dil ve akıcı bir üslûp kullanır. İfadelerindeki samimiyet, kimi zaman yanlış anlaşılmalara önünü almak için, kimi zaman da okuyucuya nefes aldirmek için kullandığı parantez arası cümleleri, hatta kimi yerde paragraflarından anlaşıl-maktadır. Pek çok kişinin bahsi geçtiği eserde olumsuz tavrıyla yer alanların isimlerinin zikredilmeyişi, buna karşılık sitayişle bahsedilenlerin tam isimleriyle yâd edilmesini takdir etmemek mümkün değil. Eserde imlâ ve noktalama hatasının neredeyse hiç olmayışı, kapak tasarımının ve iç dizaynının da oldukça uyumlu oluşu hem yazar, hem yayınevi açısından olumlu bir değerdir.

Bu güzellik ve önemi yanında eserde olması beklenen bazı hususlar vardır. Her ne kadar yazar, “İnsan kendisini ve geçmişini anlatırken elbette bazı şeyleri anlatmayı, bazılarını da anlatmamayı seçer..” dese de gözler bir iki hususu eserde aramaktadır. Bunlardan biri üç çocuk annesi olan yazarın aile hayatından eserde çok az söz etmesidir. Hayatına bakıldığında oldukça yoğun bir mesai görülen ve gerek çevresine gerekse dinleyicilerine oldukça faydalı hizmetler yapan yazar acaba ailesi içinde nasıl bilinmektedir? Günlük hayatın sıradan zorunluluklarından kaçamak vakitler çalarak bu satırları yazdığını söyleyen yazarın, maalesef günümüzde pek çok ailede sıkıntıları görülen eşle ve çocuklarla olan münasebet, ev işleri, ak-raba ziyaretleri gibi konuları fazla mevzubahis etmemesi, iki sebepten ötürü anlatmamayı seçtiği yaptığı ve kendisine yapılan hoş olmayan davranışların anılarını akla getirebilmektedir. Bundan kasıt elbette işin magazin boyutu değildir. Ancak bir vaizenin/bayanın günlüğünde, onun beyinin ve çocuklarının da önemli bir yeri olması gerektiği gerçeği yadsınamaz.

İkinci bir husus, eserde dinî ve resmi bir meslek olarak vaiz(e)lik üzerinde oldukça çok duruluyor, pek çok kişi bilmese veya kabul etmese de vaizlik diye bir mesleğin varlığına ve sanıldığı gibi boş bir iş olmadığına dikkat çekiliyor. Vaizlerin, her sunumuna vakit ayırarak hazırlanan, araştırmalar yapan, bilgisini tazele-

yen, yeni bilgi üreten, güncel meseleleri takip eden, hitabet yönünü güçlendirmeye çalışan, halkla ilişkiler konusunda tecrübe sahibi kimseler olduğu, üretilen bilginin alıcıya ulaşmasında önemli rol oynadıkları vurgulanarak, vaizliğe karşı oluşan önyargıların bertaraf edilmesine çalışılıyor. Bu gayret, oldukça hâlisâne ve gerçekçidir. Ne var ki bu noktada vaizlik mesleğini icra eden yazarın, herkesi çalışan vaize gibi sanıp meslektaşlarına ve kurumuna yönelik bir öz eleştiri yapmaması bir eksiklik olarak göze çarpıyor. Aslında kitabın var oluş amaçlarından birini teşkil ettiği açık olsa da belirli birkaç yazının da vaizlerin eksikleri, yanlışları ve sorumluluklarına dair olması, yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin, yani yapacağı konuşmalar için bir çaba, bir araştırma içinde olmayıp, başkaları tarafından yazılmış vaazları servis yapanların, anlattığı bilgileri kendi hazmedememiş olan, samimiyeti ve gayreti olmadığından muhataplarına bir yarar sağlayamayan, işi nasıl kaytarırım düşüncesiyle hareket eden meslektaşlarını yönlendirici olması çalışmanın değerini ve faydasını daha da artıracak şüphesizdir. Özellikle mesleki yeterlilik ve verimlilik açısından meslektaşlarına mihmandarlık edecek “Bir vaiz(e) nasıl olmalıdır?” başlıklı bir dizi yazının yanında “Nasıl olmamalıdır?” (veya Neler yapmalıdır? Neler yapmamalıdır? Neler yapılabilir?) başlıklı bir diğer dizi yazı ile devam etmesi beklentisi -her ne kadar kitapta Vaiz Olmak başlıklı dizide bunlardan bahsediliyor olsa da- bu sebeptir. Böyle bir yazı dizisinde yoğun kültürel bir hayatın yaşandığı İstanbul gibi büyük şehirlerde görev yapan vaiz(e)ler yanında Anadolu’da çeşitli yerlerde görev yapanların ve muhataplarının durumunun da göz önünde bulundurulması çalışmayı daha verimli hale getirecektir.

Böyle bir hâtrâtın sahibi olan, fikir ve tecrübelerini açık sözlülükle paylaşan yazar, samimi bir tebriki hak etmekte, ayrıca kendisini yetiştirme adına şimdiye kadarki yaptığı okumalardan bahsettiği Bir Vaizenin Okumaları adlı kitabının bu sene içinde yayınlanmış olması okurunu sevindirmektedir. Bu vesile ile başta vaiz/vaize, Kur’ân Kursu Öğreticisi ve İmam Hatipler olmak üzere Diyanet mensuplarının, bu mesleğe aday olan İlahiyat ve İmam Hatip talebelerinin, farklı vesilelerle halk içinde çeşitli konuşmalar yapan toplum önderlerinin ve “bu iş bizden geçti artık” demeyen saygıdeğer İmam Hatip ve İlahiyat hocalarımızın bu kitabı okumaları -su-i edebden ictinâb ile- tavsiye edilebilir. Bunun yanı sıra tecrübelerinden istifade edilmesi için buna benzer eserlerin kendilerinden beklendiğini de hatırlatmak yerinde olur.

İslam ve Batı

İbrahim Kalın, İsam, İstanbul, 2008, 186 s.

Yrd. Doç. Dr. Abdullah İnce⁴

İslam ve Batı ilişkileri hem tarihi hem de güncel tartışma konuları içerisinde yoğunluğu olan bir konudur. İbrahim Kalın, bu çalışmasında İslam ve Batı ilişkisini tarihi bir süreklilik ve felsefi arka plan içinde, değişen dönüşen yönleriyle, gerçeklik payı bulunan, algılar ve imajlar üzerine şekillenmiş sanal taraflarıyla inceleniyor. Çalışma önsöz, giriş, on bölüm ve bir ekten oluşmaktadır.

Giriş bölümünde “İslam ve Batı” kavramlarının dayandığı temeller inceleniyor. Burada yazar ilk olarak, ilk Nobel ödülü sahibi Rudyard Kipling’in “Doğu doğudur, Batı batıdır/Ve bu ikili hiçbir zaman bir araya gelmeyecektir...” sözlerinde kendini gösteren bir bakış açısına göndermede bulunarak, doğu ile batı/ İslam ile Batı arasında bir geçişgenliğin olamayacağını savunan görüşlere dikkat çekiyor. Bunun batıdaki İslam algısı ile ilgili belirli sabitelere dayandığını dile getiriyor. Buna göre Doğu ve Batı kavramları batılı bir bakışı yansıtan, içerisinde ötekileştirme taşıyan kavramlardır. Çünkü İslam toplumları kendilerini hiçbir zaman doğulu hissetmediler. Bu bakış açısı kendini “Batı” olarak tanımladıktan sonra ortaya çıkan bir şeydir. Hâlbuki arada bir etkileşim olmaması mümkün değildir. Yazar burada bu bakış açısına temel oluşturan unsurlara vurgu yaparak, Batının İslam algısının kaynaklarına işaret ediyor. Bu tanım ve bakış açısı nesnel bir tanım yerine imaj oluşturucu, biçimlendirici bir özellik taşıyor. Doğal olarak bu da, İslam dünyasında tepkisellik oluşturuyor. Fakat İslam dünyasının kendi değerlerine uygun bir gelecek inşa edebilmek için bir an önce bu tepkisellikten kurtulması gerekiyor.

İslam ve Batı basit birer kavram olarak ele alınamazlar. Bu kavramlar sanattan edebiyata, siyasetten teknolojiye bir anlam dünyasını içeren bir medeniyet düşüncesini içermektedir. İslam deyince sadece iman edilecekler listesi sunan bir din algısı ne kadar yanlışsa, Batı deyince de sadece Hıristiyanlığın tanımladığı bir dünyayı algılamak o kadar yanlıştır. Öncelikle bu bakış, doğu Hıristiyanlarını dışarıda bırakan, Hıristiyanlığı Batıya hasreden bir bakıştır. Diğer taraftan Batı, artık Avrupa’da yerleşmiş bir kültürü değil, belli bir yaşam biçimini, siyasi kültürü, dünya görüşünü, ekonomik düzeni ve kültürel bir formu ifade etmektedir.

Bir medeniyet olarak İslam ve Batı dendiğinde, bu iki medeniyetin kökleri ve tarihi seyrine bakmak gerekir. Dinlerin her iki medeniyete katkıları da göz ardı

⁴ Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Bilimleri Anabilimdalı

edilemez. Medeniyetlere kaynaklık etme sürecinde, bu dinlerin avantajları ve dezavantajları, tarihi süreçte geçirdikleri dönüşümler ve ödedikleri bedellerden de söz edilebilir. Bu çerçevede Batı Medeniyetinin oluşum sürecinde Hıristiyanlık, gücü elinde tutabilmek için büyük bir bedel ödemiş, teolojisini yeniden kurgulamak zorunda kalmış ve asli kaynağından uzaklaşmıştır. Medeniyetin oluşumu sürecinde kendisinden önce bir hukuk sistemi devralmayan, nötr hatta zayıf bir kültür zemininde ortaya çıkan İslam Medeniyeti, kendi kültür ve medeniyet kodlarını özgürce oluşturma şansını yakalamıştır. Diğer taraftan İslam'ın diğer kültürlerden istifade etmeyi engellemeyen bakış açısı, İslam Medeniyetinin zenginliği, dışa açıklığı, kendini geliştirmesi ve yenilemesi için bir sebep olmuştur. İslam bilginlerinin konuya yaklaşımından örneklerin sunulduğu bölümün sonunda, Batı Medeniyeti gibi İslam Medeniyetinin de zaman içerisinde kırılmalar yaşadığına dikkat çekiliyor. Söz gelimi, ben idrakini belirleyen bir unsur olarak öteki algısı, Müslüman toplumların Batı medeniyetini değerlendirmesinde ve ona karşı tutumunda etkili oluyor. Ancak tarihi süreçte Batının kafasında şekillenen İslam ve Müslüman algısının genel uluslararası siyaset malzemesi olarak kullanılması da, İslam dünyasında zaman zaman görülen aksiyoner tavırların sebebi olabiliyor.

İslam'ın tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte Hıristiyan dünyası İslam'ı bir meydan okuma olarak algılamıştır. Bu meydan okumanın alanları teolojik, kültürel ve siyasidir. Ancak bu süreçte Orta Çağ Batı dünyasının en büyük sorunu İslam hakkında birinci elden ve güvenilir bilgilere sahip olmayışıdır. Aslında bu sorun bugün de büyük ölçüde devam etmektedir. Daha önce Hıristiyan devletlerin himayesi altındaki toprakların Müslüman idaresine geçmesiyle birlikte, İslam'ı bir meydan okuma olarak gören Hıristiyan dünyasının bu algısı, zamanla tehdit algısına dönüşmüştür. Ancak karşılıklı etkileşim devam etmektedir. Yazar böyle bir tarihi süreç içerisinde devam eden etkileşim çerçevesinde, İslam düşüncesinin Batıya etki ettiği alanlar, bunların geçiş kanalları, bu süreçte oluşan tepkiler, özellikle İslam inancı, Hz. Peygamber, Müslümanlar hakkında oluşmaya başlayan imaj üzerinde bilgiler vermektedir.

Medeniyet bir dünya görüşünün tarih ve coğrafya-zaman ve mekân boyutunda tecessüm etmiş halidir. Yazara göre toplumlar kendilerinden önceki düşünce birikimlerini hazmedip sentezleyebildikleri oranda üretim yapabilmiş, yeni bir medeniyet kurabilmişleridir. Bunun en tipik örneği İslam ve Batı medeniyetidir. Üçüncü bölümde yazar medeniyetlerin geçişgenliği bağlamında, Bizans İmparatorluğu ile İslam medeniyetinin etkileşimi üzerinde dururken, bu geçişgenliğin iddiaların aksine İslam medeniyetini orijinal bir medeniyet olmaktan çıkaramayacağını belirtiyor.

Bir medeniyetin bir başka medeniyetten hiçbir şekilde etkilenmemesi mümkün görünmemektedir. Rönesans ve Reform sürecini de bu çerçevede görmek gerekir. Yazara göre, ironik bir şekilde Rönesans din olarak İslam'dan nefret etmiş, ancak kültür ve medeniyet olarak ona hayranlık duymuştur. Bu bakış açısı İslam hakkında, Müslümanlar hakkında imajlar üretmeye devam etmiştir. Maalesef bu dönemdeki İslam ve Müslümanlar hakkındaki imajlar, tarihi ve sosyolojik bilgilerden çok, Bizans kökenli söylenti ve hikâyelere dayanmaktadır. Örneğin Ortaçağda oluşturulan ve etkileri bugün de devam eden Hz. Peygamber imajına göre; Hz. Muhammed insanları büyüyle kandıran, psikolojik rahatsızlıklar yaşayan, şehvet düşkün, merhametsiz, Hıristiyanlığı ortadan kaldırmaya çalışan sahte bir Peygamberdir. Bu gün özellikle Hollywood filmlerindeki imajlarla devamlılığına şahit olduğumuz bu imajları üreten anlam dünyası, aslında kendi teolojisine uygun hareket etmektedir. Diğer bir ifadeyle bu bakış açısı, kendi Peygamberlerine biçtikleri rolü, İslam'ı ve Hz. Peygamberi değerlendirirken aynı şekilde uyguluyorlardı. Buna göre İslam bir "Muhammedilik"tir.

Bu bilgilere rağmen, İslam ve Batı ilişkisinin sadece çatışma üzerine kurulmuş ve savaşlardan ibaret bir ilişki olmadığını unutmamak gerekir. Bunu gösteren en önemli verilerden biri Endülüs İslam tecrübesidir. Beşinci bölümde yazar İslam'ın Batıya etkisini, Endülüs İslam tecrübesini kişiler, eserler, etki eden alanlar ve bu etkinin kanalları üzerinden ele almaktadır. Ancak bu noktada, İslam'ın Batıya etkisini sadece bu dönemle sınırlamak ve bu etkiyi kadim bilgileri koruyup üzerine bir şey eklemeksizin sadece nakletmek rolünün, gerçeği açıklamaya yetmeyeceğini ifade etmek, bu etkinin Osmanlı'nın gerileme dönemiyle birlikte ortadan kalktığı hatta tek tarafı olarak, Batıdan Doğuya doğru çalıştığı yorumlarına ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Özellikle 1700 lerden sonra iki kültür arasındaki etkileşimin ne ölçüde sürdüğü, Osmanlı birikiminin Batıya etkisinin hangi kanallar üzerinden ve ne şekilde etki ettiği/etki etmeye devam ettiği araştırmacılar için bakir bir alan olarak durmaktadır.

Takip eden bölümde yazar Avrupa'da Hıristiyan düşüncesinin zayıflaması sonucu, Avrupa'nın, pagan Yunan düşüncesi ve Roma geleneğini yeniden keşfettiğini ifade ediyor. Aslında bu girişim Avrupa'nın kendine yeni bir anlam dünyası inşa etmesi olarak görülebilir. Hıristiyan düşüncesinin zayıflamasıyla inşa edilen bu düşünce seküler bir nitelik taşıyordu. Buna paralel olarak İslam karşıtı söylem nitelik değiştirerek seküler bir form kazanıyordu. İslam karşıtı söylemin beslediği kaynakları farklı yönleri ve örnekleriyle açıklayan yazara göre, ileri sürülen tezler arasında Kur'an'ın ilahi kaynaklı olmadığı, İslam'ın özünde savaş dini olduğu dolayısıyla bu iki dünya arasındaki problemlerin savaş yoluyla çözülemeyeceği gibi tezler vardı. Bu amaçla ortaya çıkan önerilerden birisi Segovialı John tarafından önerilen Müslüman ve Hıristiyan temsilci ve liderlerin katılacağı bir

konferansın düzenlenmesidir. Bu amaçla yapılan Kur'an çevirisi, İstanbul'un fetihle oluşan "Türk şoku", bunun neticesi sayılabilecek yaklaşımlarla oluşturulmuş şiddet ve şehvet içerikli, hatta onların ilerlemesini kıyamet alameti sayan Türk imajı, üzerinde durulan konular arasında bulunuyor. Farklı görüşler olmakla birlikte, bu dönemde Avrupa muhayyilesinde Müslümanla eş değer bir kullanıma sahip Türk tipi; kaba saba, şehvet ve şiddet düşkünü, bilim ve felsefeden uzak ve acımasız bir tipiydi.

Modern Avrupa'nın dünyanın merkezi olarak ortaya çıkması, Batı ve Doğu toplumu için zıt anlamlar içerir. Bu süreç Batı için yükseliş iken, Doğu için çöküş, direniş, uzlaşma, sömürgeye dönüşme ve asimile olma anlamına gelir. Bu dönemde, Müslüman toplumlarda kurban edilmişlik psikolojisi, Avrupalılarda ise beyaz adamın yükünün "medenileştirme misyonu" olduğu inancı pekişmiştir. Yazara göre, Emperyalist Avrupa'yla "uygar Avrupa" arasındaki bu çelişki, modernite projesinin sorgulanmaya başladığı XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürecektir. Bu dönemde uygar Avrupa'nın doğuya karşı ilmi merakı, masum bir merak değildir. Mısır'ı işgal edecekken Napolyon'un hazırladığı, yazarın da metnin bir tercümesini verdiği fermanın üslubu, aslında bu merakın nasıl kullanılabileceğinin bir yansımasıdır. Çeşitli değerlendirmelere konu olan fermana karşı Abdurrahman El-Ceberti'nin değerlendirmelerine de yer veren yazar, bu değerlendirmenin dönemin ruhunu iyi yansıtan bir metin olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemde Avrupa emperyalizmine karşı direnişin beslendiği kaynaklara dikkat çeken yazar, 19 yy. da vatan, millet, ulusal onur gibi kavramların dinden bağımsız anlaşılamayacağını, direniş hareketlerinin de bu sebepten din temelli olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nda da ortaya çıktığı gibi din anti-emperyalist bağımsızlık hareketlerine dini-sosyal bir temel sağlamıştır. Bu tarihten itibaren doğuyu ve İslam dünyasını daha yakından tanımaya başlayan Avrupa, bu dünyayı "inşa edilmeyi bekleyen bir dünya" olarak görüp doğuyu inşa etme misyonunu daha açık bir şekilde üstlenmiştir. Renan'ın "İslam ve Bilim" konferansında dile getirdiği, İslam'ın bilim ve felsefe üretemeyeceği, düşünce adına ne varsa bunun İslam öncesi Fars kültüründen yahut başka kültürlerden aldığı iddiaları bu bakışın tipik bir yansıması gibidir. Klasik oryantalizmin güçlendiği bu dönemde bir tahmine göre (Edward Said) 1800-1950 yılları arasında Avrupa ve Amerika'da İslam hakkında 60 binin üzerinde yayın yapılmıştır.

Yazara göre Osmanlının 17yy.dan itibaren Avrupa'daki değişimi takip etmediği tezi gerçeklerle örtüşmemektedir. Çünkü Osmanlı beylik dönemlerinden bu yana bu dünyayla yan yana hatta iç içedir. Ancak bu süreçte bahsi geçen dünyaya adaptasyon ve transfer konusunda ihtiyatlı yaklaşıldığı dile getirilebilir. Bu dönemde Tahtavi, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi, Tunuslu Hayrettin Paşa,

Hayrullah Efendi vb.lerinin eserleri incelendiğinde bu dünyayı tanıdıkları, aradaki benzerlikler, farklar üzerinde durdukları, çeşitli eleştiri ve teklifler içeren ciddi çözümler yaptıkları görülmektedir.

Bin yıldan beri devam eden İslam ve Batı'nın etkileşim, iletişim tarihi modern dönemde farklı bir biçim almıştır. Ancak maalesef bu ilişki hala algılar üzerinden sürmektedir. Avrupa ve Amerika muhayyilesi hala Müslümanları köktenci, İslami değerleri de demokratik değerlerle uzlaşmaz görmektedir. 11 Eylül'den önce, özellikle Amerika'da İslam ve Müslümanlara karşı gösterilen şüpheli tavrın, ideolojik söylemlerden dini çevrelere, medyadan popüler kültüre kadar geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Müslümanların tıpkı yukarıda dile getirilen biçimlerde tasvir edilmesi, Batı'nın İslam'ı dolayısıyla Müslümanları öteki olarak kurulumasına doğrudan katkı sağlamıştır. Örneğin Lewis, Müslümanların barış içinde yaşayabilmesi için modernleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü önemli ölçüde Batılı zihin yapısı problemi dini köklerde görmektedir. Belki de Türkiye'nin AB sürecinde gördüğü muamelenin bu zihin yapısıyla ilişkisi vardır. Yazara göre, 11 Eylül sonrası Avrupa'nın İslam'a bakışı, İslam'ın tarihsel mirasını da gölgeleyecek bir bakışa dönüşmüştür. Hâlbuki terörü, şiddeti din temelli açıklamak, Batılı zihnin de açığa düşmesine sebep olmaktadır. Çünkü İslam dünyasıyla ilgili değerlendirme, Avrupa için de yapılabilir. Daha açıkçası Batı'da hiç de azımsanmayacak ölçüde ortaya çıkan şiddet hareketleri, bu zihin yapısına uygun olarak din terörü kapsamında ele alınabilir. Bu bağlamda Hantington'un "Medeniyetler Çatışması"na ilişkin ileri sürdüğü fikirler, beyaz adamın medenileştirme misyonunu pekiştirme ve doğuya müdahalenin zeminini hazırlamanın ifadesi olarak görülebilir. Bu bakış Arapları "akıllı bir batılının himayesine muhtaç ve siyasetten anlamayan aktörler" olarak görebilir.

Eserin en dikkat çeken taraflarından biri, ortaya koyduğu tezleri sağlam bir muhakeme, tarihi ve güncel, zengin bir literatüre dayanarak sunmasıdır. Dikkat çeken birçok fikir içerisinde belki şu düşüncenin tekrar vurgulanması gerekir; Müslüman bireyin ben algısının, Batı algısından bağımsız olmadığı, bu algının oluşmasında batının tavrının önemli olduğudur. Zira batı "beyaz adamın yükünü ötekini medenileştirmek" olarak tanımlayarak, kendi dışındaki dünyaya müdahaleye meşruiyet kazandırmakta, bu hakkı kendinde görmektedir. Medeniyetler çatışması tezine de malzeme taşıyan bu yaklaşıma karşı, öteki olarak tanımlanan Müslümanların sömürgecilğe karşı, kültür emperyalizmine karşı mücadele etmekten başka yolu kalmamaktadır.

Omuzumda Hemençe Cumhuriyet Devrinde Bir Medrese Talebesinin Hatıraları

Ali Kemal Saran, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, 512 s.

Yard. Doç. Dr. Abdullah İNCE

Hatırat eserleri yakın tarihimizin dini, kültürel, sosyal ve siyasi yönlerine, dönemde yaşanan olaylara, önemli kişilerle ilgili bilgilere ulaşmada önemli verilere sahiptir. Ali Kemal Saran tarafından kaleme alınan bu eser, Türkiye'nin yoğun sosyal değişime maruz kaldığı bir dönemi bir medrese talebesi, camii imamı, müftü ve çeşitli sosyal teşekküllerde görev almış bir kişinin gözüyle bize yansıtan önemli bir belge niteliği taşıyor. Eserdeyazar dünyaya gelişinden başlayıp emekliliğine ve bu dönemdeki faaliyetlerine kadar devam eden süreci anlatıyor. Yaşadığı dönemde şahit olduğu sosyal, kültürel, dini ve siyasi olaylarla ilgili gözlem ve değerlendirmelerde bulunuyor.. Sonsözle bitirilen esere kişi, yer ve kavramları içeren bir indeks de eklenmiş.

Eserde tipik bir Karadeniz-Çaykara köylüsünün gündelik hayatını ve zaman içerisinde ekonomik, sosyal ve siyasi şartlara göre değişimini gözlemek mümkün. Kurtuluş savaşından sonra sosyo-ekonomik açıdan sıkıntılı olan toplum hayatına, bu yöreye ait zorluklar da eklenince gündelik hayat oldukça zorlaşıyor. Bu çerçevede “kara lastik”in kullanılmaya başlanması önemli bir sosyal değişim sayılıyor. Sosyal refahın nispi artışı insanların hayatını kolaylaştırırken, bazı adetleri ve kurumları da ortadan kaldırıyor. Yaylalara göçler esnasında önemli görevi bulunan yol üzerindeki hanlar motorlu taşıtların kullanılmaya başlanmasıyla artık işlevsiz kalıyor (s.69). Bölge kültürüne ayna tutan bu eserde, imece usulünün sosyal hayattaki yeri, düğünlerdeki adetler gibi birçok renkli bilgiye rastlamak mümkün. Yazar örneğin kadının bölgedeki ve genel olarak Türk toplumundaki ezilmişliğine dair fikirleri de ifade ediyor. Buna göre bölgede kadının günlük hayatındaki işlerin neredeyse tamamını üstlenmesinin altında yatan sebeplerden birisi erkeğin sık sık gurbete çıkarak, uzun süre gurbette kalmasıdır ve dönünce misafir muamelesi görmesi.

Dinin sosyal hayattaki yeri eserde ayrıntılarıyla ele alınmış. Yazara göre onca mahrumiyete rağmen bölgedeki huzur ortamının sağlanmasında baş aktörler bölgedeki din görevlileri, âlimler ve 100 yılı aşkın süredir devam eden medrese geleceğidir. Yazara göre eskiden köydeki birçok sosyal problem, hocalar ve ilmine saygı duyulan kişiler tarafından çözülür mahkemeye intikal eden olay çok az

olurdu. Yeni kurulmuş, kurumları yeterince teşekkül edememiş bir devlet yapısından kaynaklanan zorluklar dikkate alınırca, dinin bölgedeki toplumsal rolü daha yakından anlaşılabilir.

Yazarın eserinde detaylarıyla ele aldığı konulardan biri de medrese eğitimi ve geleneğidir. Bilindiği gibi Osmanlı devleti yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, bu değişimden etkilenen kurumların başında medreseler vardı. Yapılan düzenlemelerle medrese, eğitim sisteminin dışında kalmış ancak boşluğu dolduracak kurumlar tesis edilememişti. Toplumsal hayat sadece kanuni düzenlemelerle yürüyebilecek bir alan değildir. Resmi olarak kapatılsa bile medrese eğitimi toplumda önemli bir boşluğu doldurduğundan uzun yıllar, hem de hiçbir maddi karşılığı bulunmamasına rağmen devam etmiştir. Yazara göre Cumhuriyet döneminde uzun süre varlığını sürdüren bu kurumlar bir sosyal ihtiyaca dayanıyordu. Çünkü toplumun ihtiyacı olan din adamını yetiştirecek kurumlar tesis edilememişti (s.114).

Yazar kendi bölgesinde uzun süre varlığını devam ettiren medrese sistemini, eğitim anlayışını, hangi fedakârlıklarla devam ettirildiğini, medreselerde görev yapmış önemli simaları, okutulan müfredatı detaylı bir şekilde tanıtıyor. Hocaları hakkında bilgilere veriyor. Bunlardan en fazla üzerinde durduğu kişiler; bölgede bilinen ve icazet merasimlerinin şeref konuğu olarak görülen Mehmet Rüştü Aşikkutlu, hocası Hacı Hasan Efendi ve onun hocası Tayyip Zühdü Efendi'dir. Bu arada geleneksel eğitim sistemi ile resmi devlet okullarındaki eğitimi karşılaştırıyor, çeşitli değerlendirmelerde bulunuyor. Buna göre medrese eğitimi önce hoca tarafından yapılmış yazılmış Elif-ba'ların okutulmasıyla başlar, Kur'an öğretimi için gerekli diğer derslerle devam ederdi. Sırasıyla namaz duaları ezberlenir, en az haftada iki kez ezber verilirdi. En az haftada iki defa, biri Perşembe öğleden sonra olmak üzere İslam ve İman şartları dersleri okunurdu. Hafızlık eğitimi de detayıyla anlatan yazar hafızlık tekniği ve uygulamasıyla ilgili bilgiler de veriyor. Sıkça gündeme gelen konulardan biriyle ilgili yazarın değerlendirmesi ise şu şekilde; "Hocamızın elinde çoğunlukla uzunca bir sopa bulunurdu. Hasbelkader bu değnek kırılırsa hocamızın gözüne girmek için istediği çubuğu gönüllü olarak fındıklıktan kesip getirmekten zevk alırdık." Abartılarak sadece Kur'an Kurslarına ve dini eğitim kurumlarına mal edilen dayanın, şiddetin toplumsal boyutu anlaşılmadan doğru tahlil edilmesi mümkün değildir. Şiddet ve bunun yansımaları olarak dayak, toplumsal bir şeydir. O günün şartlarında evde anne-babasından dayak yiyen çocuklar, okulda öğretmeninden, kursta da hocasından dayak yiyordu. Medreselerdeki durumu yazar şu sözlerle ortaya koyuyor; "Yeni nesillerin zihninde çirkin, kazma dişli, kaba, anlayışsız, acımasız ve dayakçı kişiler olarak karikatürize edilen; abartılı bir şekilde ya da saptırılarak anlatılanların aksine, hocalarımız müşfik ve yumuşak kişiler oldukları için hiçbir zaman bizi dövmez,

ağır söz söylemez ve aşığılamazlardı... Hafızlık eğitiminde durum biraz farklı olup, öğretim metodu yer yer zorlamaya dayanıyordu.” (s.233).

Medrese sisteminin yılların oluşturduğu geleneklere bağlı olarak kendine has bir öğretim metodu geliştirdiği bilinmektedir. Eserde öğretim metodu olarak uygulanan bir ayrıntıyı buraya da almak istiyoruz: Öğrencilere yaptırılan ezberlerden biri şöyle imiş;

Bir nedir? Allah, İki nedir? Teyemmümün farzları, Üç nedir? Guslün farzları, Dört nedir? Abdestin farzları, Beş nedir? İslam'ın şartları, Altı nedir? İmanın şartları, Yedi nedir? Cehennem kapıları, Sekiz nedir? Cennetin kapıları, Dokuz nedir? Hz. Peygamberin hanımları, On nedir? Aşere-i Mübeşşere, Onbir nedir? Hz. Yakup'un oğulları, Oniki nedir? Namazın şartları, Müslümanlık ne ile olur? Otuz iki farzı bilip, işlemekle olur.

Esas medrese eğitiminin bu aşamadan sonra, çoğu zaman da hafızlıktan sonra başladığını belirten yazar, kendi okuduğu medreselerde sistemin, genellikle tek hocadan belirli ilimleri okuyarak devam ettiğini belirtiyor. Medrese eğitiminde okutulan kitaplar ve bunların genel sıralaması hakkında yazar şu bilgileri veriyor. İlk defa derse başlayanlar (Arapça dersine) Emsile, Bina, Maksud, daha sonra Nahiv ve Avamil, ikinci yıl İzzi ve Merah bu arada Haleb-i Sağır, üçüncü yıl detaylı bir şekilde İzhar ve Kafiye okur, bunun yanında Ta'limü-l Müteallim, dördüncü yıl Molla Cami, İsaguci, Meani, Akaid, Celal Al-el Cemal okurdu. Bu arada baştan sona olmasa da çeşitli fıkıh kitaplarının belirli bölümleri okunurdu. Haleb-i Sağır, Mülteka, Merakiye'l Felah Şerhi, Tahtavi, Mecmau'lEnbur en yaygın olanlardandı. Celaleyn, KadiBeydavi ve diğer hadis ve tefsir kitapları da okunan kitaplardandı. Bu seviyeden sonra, hocalar kendi birikimleri ve talebenin isteğine göre dersler okuturlardı. Burada yazarın verdiği bilgilerin sadece kendi bölgesindeki medreselerle sınırlı olduğunu göz önünde tutmak gerekir.

Yazar'a göre bölgede en fazla değer verilen törenlerden biri “icazet merasimleri” idi. Bu merasimler belki de o günkü şartlarda toplumun dine susamışlığının bir göstergesiydi. Törenler günler, haftalar öncesinden planlanır, davetiyeler hazırlanır, yemekler, ikramlar hazırlanırdı. Bu merasimler iki gün sürer, merasimleri izlemeye gelenler yatılı misafirlikte kalır, merasimlere davet edilmek bir itibar vesilesi sayılırdı. Durumu iyi olmayanların bile büyükbaş hayvan kesip ikram ettiği düşünülürse, törenlerin toplumsal yeri ve öğrenci için belki de en önemli teşvik unsuru olduğu anlaşılabilir. Yazarın belirttiğine göre kendi bölgesinde üç tür icazet verilirdi. Arapça ve dini ilimleri öğrenmiş olma anlamı taşıyan ve medrese icazetnamesi denince akla gelen icazetname “silsile-i ilmiye icazetnamesi” dir. Bunlardan başka “feraiz ilmi icazetnamesi”, Kaside-i Bürde icazetnamesi” de vardı (s.269). Tabi bu belgelerin resmi bir geçerliliği yoktu. Bu icazetnelere

“silsile” de eklenirdi ki, bunun okunan ilme manevi bir boyut eklediği ifade edilebilir.

Türkiye’de sosyal değişimi izlemek için önemli yollardan biri de hatırat eserlerine müracaat etmektir. Yazar Cumhuriyet dönemi siyasi gelişmeleri, çok partili hayata geçiş, bunun dini ve sosyal alana yansımalarına ilişkin birçok detayı eserinde paylaşmış. Klasik dini eğitimle yetişmiş, taşrada bürokrat olarak görev yapan bir kişi olarak yazar, sosyal değişimin hem halk katında yansımalarını hem de devletin bu süreçteki tutumunu izleme şansı bulmuştur. Bunlar içerisinde dönemin havasını yansıtan traji-komik anekdotlar da yer alıyor. Bunların başında hiç şüphesiz tek parti iktidarının dine karşı tutumu geliyor. CHP’nin son dönemlerinde bu konuda belirli bir yumuşama görülmüşse de, medresede ders okurken mutlaka bir öğrencinin nöbetçi bırakılıp jandarma geldiğinde haber vermesi, dönemin en sıradan uygulamalarından biri yazara göre. Seçimle hükümeti devralan DP ile birlikte çok şey değişmiş ancak ilginç bir şekilde bazı konularda devletin tutumu DP iktidarına rağmen değişmemiş. Yazar Çaykara’da başına koyduğu, o zamanlar demokrat beresi denen, bir şapka ile dolaşırken jandarmalar yakalamış ve mahkemeye çıkarılmış. Hâkim, giyilen başlığın fes olup olmadığını tespiti için bir komisyon kurulmasına karar vermiş. Bilirkişi “bir başlığın yasak sayılabilmesi için tepesinde püskülünün olmaması gerektiği”ni, yazarın beresinde de püskül bulunduğundan Avrupalı bir giysi sayılacağını belirtmiş (s.285). İlginç örnek de yazarın Arsin müftüsü iken yaşadığı, bir üniversite kampüsüne camii yaptırma teşebbüsüdür. Yazarında içinde bulunduğu cami derneği öğrencilerden gelen talep ve ihtiyaç üzerine kampüs içerisinde camii yaptırmak üzere üniversite yönetimi ile iletişime geçer. Ancak birçok yazışma, teşebbüs ve görüşmeye rağmen üniversite yönetimi konuya bir türlü sıcak bakmaz. Neticede üniversitenin vaziyet planı içerisinde bir “din evi” yerinin gösterildiği ve onaylandığı ortaya çıkar. Bunun üzerine dernek ilgili yerin kendilerine tahsisini ister. Üniversite yönetimi “din evi” tabirinin dinlenme mekânı olduğunu ifade eder. Derneğin ısrarı üzerine konunun proje mimarına intikal ettirilir ve bu mekânın ibadet mekânı olduğu raporuyla camii inşaatı başlar ve tamamlanır (s.420). Yazarın zikrettiği bir başka anekdot ise, bir ilçede müftüyken birlikte güzel faaliyetler yaptıkları, güzel bir birlik-telikle görevlerini sürdürdükleri bir kaymakamın ayakkabı ile camiye girme ısrarı yüzünden aralarının açılmasıdır (s.356). Daha da çoğaltılabilecek örnekler bakıldığında, bir dönem Türkiye’de din-devlet ilişkisi bağlamında epeyce sorunun yaşandığını, bunun bazen de kişilerin şahsi tutumlarıyla ilişkili olduğunu düşünmek mümkün.

Yazarın alanda görev yapan birisi olarak DİB, din görevlileri ve dinin toplumsal hayattaki yerine ilişkingözlemleri, diyanetin geçirdiği evreleri ve bazı problemlerin altında yatan sebepleri anlamak için ipuçları taşıyor. Verilen bilgilere

göre Diyanet'in Türkiye'nin siyasi sisteminden ve dönemsel bazı tutumlardan epeyce etkilenmiş. Yazara göre bir dönem diyanette "dini yaşantılarından taviz vermeyen, verdikleri fetvalarla şekli din anlayışına ters düşme ve güç odaklarının tepkisini çekme endişesiyle idare-i maslahat etmeyip İslam dininin gereklerini hassasiyetle gözeten, kılık kıyafetlerinde modern giyim kuşam biçimlerine fazla iltifat etmeyenler" için zorunlu olarak emekliye ayırma yetkisi kullanılmış (s.451). Verilen bilgiler, zaman zaman tartışma konusu olan Diyanet'in bazı problemlerin yakından tahliline imkan tanıyor. Osmanlı döneminde vakıfların kontrolünü elinde tutan ve din hizmetleri için kullanan ilgili kurum, yeni devletin inşasıyla bu haklarından mahrum kalmış, kaçınılmaz olarak din hizmetinin yürütülmesi için başka kaynak arayışları devreye girmiştir. Yazarında değindiği birçok örnekten yola çıkarak denebilir ki; din hizmeti yürüten kişiler çoğu zaman kaynak yetersizliği, bazen de başka sebeplerle dernek, cemaat, yöneticiler ekseninde birçok problem yaşamıştır. Kaynak problemi sağlıklı bir şekilde çözülmedikçe de sorun çözülmeyecektir. Bunun en önemli sonuçlarından biri, din hizmeti yürüten kişilerin cemaat ve toplum nezdinde düştükleri durum, sosyal ilişkilerde yaşadıkları sıkıntılardır (s.394). Eser konuyla ilgili olumlu olumsuz birçok olayı zikrediyor. Bu arada din adamının toplumsal hayattaki yerini izah eden bilgiler ve yorumlar da sunuyor.

Görev yaptığı yerde amir konumunda bulunan müftü, bazen belki de dinin devlet katındaki yeri, DİB'in pozisyonu sebebiyle hak ettiği muameleyi göremiyordu. Yazarın evi bir gün sabahın erken saatinde ihbar üzerine aranır. Bu olaydan çok kısa bir süre sonra, ilçede önemli bir mevkide bulunan ve ihbarı yaptığı düşünülen kişi evinin merdiveninden düşerek ciddi şekilde yaralanır. Haksız ve yakışsız bir muameleye maruz kaldığını düşünen yazar, konuyla ilgili halkın yorumlarını şu ifadelerle biz naklediyor; "Bu olayla ilgili yorumlar, Anadolu'da bir ilçe halkının, bazılarının yaptıkları bu tür haksız eylemlere karşı takınabilecekleri pasif ve bir o kadar da anlamlı bir protesto olarak aklımda kalmıştır." (s.383). Yazara göre Anadolu halkının temel özelliklerinden biri de "mevcudu konuma anlayışı"dır. Bundan dolayı artık kullanılamaz hale gelmiş, yenisini yaptırmak üzere yıktırılan bir cami epeyce tartışma konusu olmuş (s.384). Bilindiği gibi belirli bir tarihe kadar, bilhassa köylerde, din görevliliği ya fahri bir hizmet olarak yürütülüyordu ya da cemaatin ücretini ödediği kişiler görev yapıyordu. Bu durum yer yer varlıklı kişilerin din görevlileri üzerinde tahakküm etme isteğine dönüşüyordu. Bazen de, devlet katında itibar göremeyen görevlilerin toplumda yer edinme çabası olarak anlaşabilecek tavır ve tutumlara rastlanabilmektedir. Yazar bir ilçeye müftü olarak göreve gittiğinde daha önce orada görev yapan bir cami imamının müftü üzerinde hâkimiyet kurmak istemesi ve yakışsız tavırları (s.321), yazarın bir bölgede imam olarak görev yaptığı sırada kendisine sorulan hiçbir soruya

doğru dürüst cevap verememesine rağmen hoca efendiyi görmezden gelen bir müftünün tavırları, birlikte görev yaptıkları bir hafız arkadaşının kendisine sorulan bütün soruları not alıp akşam hoca efendiye sorup ertesi gün cemaate cevap vermesine rağmen, toplum içinde hoca efendiyi görmezden gelmesi ilginç olduğu kadar üzücü olaylar olarak zikredilmektedir (s.311-312). Kitabı okurken cemaatlerin diyanetle ilişkisi, diyanetteki amir-memur ilişkisine ilişkin bazı tavır ve tutumlarhala tanıdık gelmektedir.

Diğer taraftan eserde din görevlisinin toplumdaki önemli yerine, birlik ve beraberliği sağlayıcı rolüne özellikle vurgu yapılıyor. Özellikle köylerde din görevlisi ve öğretmenlerin toplumsal gelişmedeki lokomotif rolüne ilişkin örnekler veriliyor. Yazar Almanya’da ve diğer Avrupa ülkelerinde görev yaptığı esnada, dini cemaatler arasında görülen çeşitli ayrılıklarda din görevlilerinin birleştirici rolünü vurguluyor(s.467). Ekonomik sebeplerle Avrupa’ya göç etmiş Türkler’in dini yaşantısı, kültürel anlamda Müslümanlığın hâkim unsur olarak yaşanmadığı bu ülkelerde caminin gerçek anlamının daha net ortaya çıktığı belirtiyor. Bulunduğu toplumla bütünleşemeyen, ülkesinin kültür, gelenek ve alışkanlıklarından da kopmamış bu insanlar için camii, bir sosyalleşme aracı, ülkesinin kültürüyle bağını sağlayan sosyal ve kültürel sığınak oluyor (s.465). Dini ihtiyaçları karşılama, devletin bu kesime hizmet götürmekte geç kalması sonucu buradaki vatandaşlarımız dini ihtiyaçlarını karşılayacak teşekkülleri kendileri oluşturmuşlar. Bu da olumlu, olumsuz bazı gelişmelere sebep olmuş. Zaman zaman dini gruplar arasındaki tartışmalar,zaten siyasi kamplara, ayrışmalara konu olan Türk toplumu için, bir de dini ayrışmaları getirmiş. Buna oraya giden diyanet görevlilerinin bazı dışlayıcı tutumları eklenince, kamplama daha da derinleşmiş. Kendisi de diyanet mensubu olarak farklı kurumlarda görev yapan yazar, böyle bir ortamda din adamlarının ne denli faydalı ve birlik beraberliği sağlayıcı hizmetler yapabileceğine dikkat çekiyor (s.467,492). Yazarın buradaki farklı tecrübelerinden biri de “açık kapı günler”inde bölgedeki kilise toplumuyla yaptığı görüşmeler. Karşılıklı ziyaretler gerçekleştiren İslam ve Hıristiyan toplumu birbirini tanıma ve birlikte bir şeyler yapabilme konusunda epeyce mesafe almış. Bu görüşmelerden birinde sorulan bir soruya karşılık Papazın “çok uzun olması sebebiyle incili baştan sona kimsenin ezberlemediği”, bilgisini vermiş (496).

Yazar dönemin önemli simaları arasında bulunan Necip Fazıl, Osman Turan, Said-i Nursi, Osman Yüksel Serdengeçti gibi şahsiyetlerle görüşmelerinden de bahsediyor. Devrin ilmi simalarıyla irtibatını devam ettirmeye ve matbuatını takip etmeye dikkat ettiğini de belirten yazarın dikkat çektiği hususlardan biri de, bilhassa medreselerde görev yapan âlimlerin birçoğunun tarikatlarla ilişkisi. Bu ilmi simaların birçoğu bir tarikatla irtibatlı hatta birçoğu irşat görevi ile görevli

kişilermiş. Ancak hocaları bu yönlerini medrese ortamına yansıtmamaya özellikle dikkat ederlermiş. Hatta yazar birçok hocasının bu yönünü yıllar sonra öğrenmiş.

Eserin tanıtımına bazı ilginç anekdotları zikrederek son verelim. Yazarın verdiği bilgilerden Çatalzeytin’de çarşıda namaz vaktine 15 dakika kala bir kişinin “vakti-s sala, ya müslimin” diye bağırıldığını öğreniyoruz. İlginç bir bilgi de şöyle; yeterli din adamı olmayınca ehliyetsiz birçok kişiye kapı açılır ve bu arada garip bazı hadiseler yaşanır. Yazarın bir köylüsü bir köye gittiğinde “sen Oflu’sun yaparsın. Gel! Bize imam ol.” derler. Adam yeterli dini eğitimi ve birikimi olmasa da, ısrarlar sonucu sonra köye imam olur. Yeterli bilgiye sahip olmayan kişinin camide dua ederken kendi yöresindeki köy isimlerini sayarak, “Ya Rabbi! Bu Müslümanları Ğargaros cennetine kavuştur...,Holayise Cennetinden mahrum bırakma!...” şeklindeki dualarına cemaat iştiyakla amin demektedir.

Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar – Değerlendirmeler – Literatür)

Ahmet Yücel, İfav Yayıncılık, İstanbul, 2013, 464 s.

Sümeyye BOZ⁵

İslam dünyasında yapılan çalışmaların hızlı ilerlemesi ve ilim dünyasında önemli noktalara gelmesi Batılıların dikkatini öteden beri çeke gelmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda İslamiyet ile ilgili çalışmaların temelleri atılmıştır. 19. yüzyılda Batı üniversitelerinde çalışmalar çoğalmış ve on binlerce kitap ve makale kaleme alınmış, master ve doktora tezleri yapılmış, dergiler yayınlanmış ve İslamiyet kürsüleri kurulmuştur. Bu yapılan çalışmalar farklı amaçları arkasında barındırmaktadır. Dinî, ticari, siyasi ve sömürgecilik gibi amaçlarla İslam hakkında olumsuz bir algı oluşturmaya çabalamışlardır. Müslümanların bu tarz faaliyetlerle ilk defa karşılaşmaları siyasî olarak zayıfladıkları dönemdir. İslam ve İslam dünyası hakkında araştırma yapan Batılı kimselere oryantalist adı verilir. Aslında oryantalist, “Doğu” ile ilgili çalışan demektir. İslam bunun içinde yer almaktadır. Müslümanlar aynı anlamda müsteşrik ve şarkiyatçı kelimelerini de kullanırlar. Müslümanlar 1950’li yıllardan sonra oryantalistlerin İslam ile ilgili çalışmalarını daha da yakından tanıdılar ve bu çalışmalar üzerine değerlendirmeler yaptılar. Batıda, İslamiyet üzerine yapılan çalışmalar Ahmet Yücel’in Oryantalistler ve Hadis isimli kitabında tanıtılmış, adeta bir katalog çalışması mahiyetinde bir eser meydana getirilmiştir.

⁵ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Yücel'in bu eseri önsöz ve dört bölümden meydana gelir. Her bölümün sonunda değerlendirme yazıları mevcuttur. Yazar önsözünde, Batıdaki İslam adına yapılan çalışmaların ne zaman başladığı ve ivme kazandığı yüzyıllardan bahsetmektedir. Batıda yapılan çalışmaların olumsuz bir algıya sebep olmasına vurgu yapılmaktadır. Konuları kaç bölümde inceleyeceği belirtmektedir.

“Oryantalizm ve hadis ilmiyle ilgili oryantalist yaklaşımlar” başlığını taşıyan birinci bölüm 5 ana başlık altında ve değerlendirme yazısıyla ele alınmaktadır. Birinci ana başlıkta oryantalizm öncesi dinler arası araştırmaları, Müslümanların diğer dinler hakkındaki araştırmaları ve Hıristiyan ve Yahudilerin İslam hakkındaki araştırmaları olarak gruplandırılmaktadır. Müslümanların miladi 8.yy'dan itibaren siyasi, ilmi ve kültürel açıdan dış dünyaya açılmasından ve bu dönemlerde Abbasi halifelerinin de desteğiyle ilmi çalışmaların ve tercümeleme arttığı ve ilimler akademisi mahiyetinde Beytülhikme'nin kurulmasından bahsedilmektedir. Yapılan tercümeleme sonucunda İslam dünyasında Meşşâilik, İbn Sînâcılık ve İbn Rüşdçülük gibi felsefe akımlarının doğmasına değinilmektedir. Müslüman kelimeler ve mezhepler tarihi âlimlerinin öncelikle Yahudilik ve Hıristiyanlık olmak üzere diğer dinleri kendi kaynaklarından inceleyerek o kaynaklara reddiyeler yazdıkları dile getirilmektedir. Hıristiyan ve Yahudilerin İslam ve Müslümanlar hakkındaki bilgileri sadece kendi kaynaklarına dayalı ve polemik türü olduğuna dikkat çekilmektedir.

İkinci ana başlıkta, Oryantalizmin doğuşundan bahsedilmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi ile Kanunî Sultan Süleyman döneminde Avrupa'da gerçekleştirilen fetihler sonucu Batı'nın İslam dünyasına yönelik siyasi tehdit algısı artmıştır. Siyasi olarak başaramayacaklarını anlayan Batılıların İslam'ın teolojik argümanlarla önlenmesi amacıyla ilmi çalışmalar yaptıklarından bahsedilmektedir. Üçüncü ana başlıkta, Batıda hadislerle ilgili çalışmaların başlaması Ignaz Goldziher, Joseph Schacht ve Gautier Herald A. Juynboll üçlüsüne dayandırılmakta ve hayatları hakkında bilgi verilmektedir. Dördüncü ana başlıkta, hadis ilmiyle ilgili oryantalist yaklaşımlardan, oryantalistleri hadislerle ilgilenmeye yönelten etkenlerden, tarihi ve kültürel arka planından bahsedilmektedir. Beşinci ana başlıkta; oryantalistlere göre hadis- peygamber ilişkisine değinilmektedir. Bu başlığı, hadislerin ortaya çıkış tarihini tespit ve kullandıkları yöntemler adıyla iki gruba ayırarak incelemektedir. İlk grupta hadislerin ortaya çıkış tarihini tespit etmek amacıyla kullanılan yöntemlerin, Batıdaki dinler tarihi ve Kitâb-ı Mukaddes alanında uygulanan metotlardan istifade edilerek geliştirildiği söylenmektedir. İkinci grupta ise; kullandıkları yöntemler metin esaslı, isnad esaslı, kaynak esaslı ve isnad ve metin esaslı tespit olarak ele alınmaktadır. Oryantalistlerin hadise yönelik çalışmalarının tarihî olduğuna vurgu yapılan değerlendirme kısmında or-

yantalistlere göre hadislerin Hz. Peygamber’le bir ilişkisi bulunmadığı dile getirilmektedir. Ayrıca bazı oryantalistlerin hadis ravileri hakkında yazılan eserlerden övgüyle bahsettikleri fakat bunların istisnai olduğu Goldziher ve bazı müsteşriklerin isnadların önemli ölçüde uydurma olduğuna inandıkları zikredilmektedir.

“Oryantalistlerin Hadisle İlgili Çalışmaları” başlığını taşıyan ikinci bölüm, yazarı bilinen çalışmalar ve yazarı bilinmeyen çalışmalar diye iki gruba ayrılarak incelenir. Kitap ve makale telifi, tercüme, neşir ve ansiklopedi maddesi olmak üzere oryantalistlerin hadisle ilgili yaptıkları çalışmalar müellif esaslı olarak tespit edildiği söylenerek, 555 oryantalistin hadis alanında çalışma yaptığı tespit edilmiştir. 7 çalışmanın ise yazarı tespit edilememiştir. Toplamda 1550 çalışma tespit edilmiştir. Ulaşılamayan ve henüz devam eden çalışmalar dikkate alındığında bu sayının daha da artacağı söylenmiştir.

“Müslümanların Oryantalist Çalışmaları Değerlendirmesi” başlığına sahip üçüncü bölüm, tarihçe ve Müslümanların oryantalistlerle ilgili çalışmaları diye ayrılır. Tarihçe kısmında, Müslümanların oryantalist hadis çalışmaları hakkında yaptıkları değerlendirme faaliyetlerinin 1950 yılından sonra gerçekleştiği söylenmektedir. Diğer kısımda ise, 173 Müslümanın oryantalist hadis araştırmaları hakkında kitap, makale, tercüme, kitap tanıtımı ve ansiklopedi maddesi olmak üzere toplam 316 çalışma yaptığı tespiti ortaya koyulur. Müslümanların oryantalist hadis çalışmaları üzerine yaptıkları incelemelerde, oryantalistleri hadis araştırmalarına sevk eden sebeplerin neler olduğu üzerinde durulduğu belirtilir. Ayrıca oryantalistlerin araştırmalarında kullandığı hadis tarihlendirme yöntemleri ve özellikle e-silentio (sessizlik) ve common link (müşterek ravi) yöntemleri ele alınan konulardır.

Yazarın “Oryantalist Literatürde Hadis Kavramları Sözlüğü” başlığını verdiği son bölüm, İngilizce – Türkçe ve Türkçe – İngilizce hadis sözlüğü olmak üzere iki kısımdır. Oryantalistlerin hadisle ilgili yaptığı araştırmalar genellikle İngilizcedir. Bu nedenle batıdaki hadis çalışmalarıyla ilgilenmek isteyenlere yardımcı olması amacıyla bu bölümün kaleme alındığı belirtilir. Sözlüğün oluşturulmasında İbnü’s-Salah’ın Ulûmu’l hadis’inin Eerik Dickinson tarafından An Introduction to the Science of the Hadith ismiyle yapılan tercümesinin esas alındığı söylenir. Oryantalistler hadis ilmiyle alakalı araştırmalarında Müslümanlar tarafından evvelce kullanılmayan terimler geliştirmişler ve düşüncelerini bunlar çerçevesinde ortaya koymuşlardır. Bu nedenle oryantalistlerin çalışmalarını doğru anlayabilmek için kullandıkları terimleri bilme zorunluluğu peyda olmuştur. İngilizce olarak kullanılan hadis ilmiyle ilgili kelime ve ıstılahların anlamlandırılmasında belirli bir ittifakın bulunmadığı tespiti yapılmaktadır. Yani; bir ıstılahî terimin farklı

kelimelerle ifade edildiği tespit edilir. Eser bibliyografya, şahıs ve yer indeksi ve konu ve kavram indeksi ile son bulur.

Sonuç olarak; günümüzde ilim dünyasında yapılan çalışmalara çok hızlı bir şekilde erişebildiğimiz bir hakikattir. İslam dünyası üzerinde özellikle batılı kim-selerin yaptığı çalışmalar çoğalmaktadır. Fakat bu çalışmaların çoğalması yaptıkları çalışmalarda objektif davrandıklarını göstermemektedir. Oryantalistlerin id-dialarını temellendirmek adına bütün kaynakları kullanmadıkları, belli kaynak-ları seçerek onlara yoğunlaştıkları göz ardı edilemez. Bu nedenle Müslüman alimler batıda yapılan çalışmaları takip etmeli ve İslam'ı hedef alan söylemleri de-ğerlendirmelidirler. Adeta bir katalog çalışmasını andıran bu eser özellikle batı-daki hadis araştırmalarıyla ilgilenenlere kılavuzluk etmektedir. Eser daha ziyade hadis alanında araştırma yapacaklara hitap etmektedir. Eserin büyük bir gayret gösterilerek meydana getirildiği anlaşılmaktadır.